

שילה – 'המקום בו שכנתי'

חנניה היזמי

הקדמה

אחת ההחלטות הראשונות שקיבלתי, עם כינסתי לתפקיד קמ"ט ארכיאולוגיה בשנת 2010 הייתה לחדש את החפירות באתר שילה (איור 1 - מבט ממעוף הציפור). בהחלטה לחדש את החפירות עמדו לנגד עיני שלוש מטרות. המטרה הראשונה הייתה בראש ובראשונה בהיבט המדעי הארכיאולוגי. החפירות שנערכו עד כה בשילה, עליהם ארחיב בהמשך, העמידו בפני המחקר מספר נושאים ושאלות שנותרו ללא מענה. השאלה המרכזית הייתה לגבי מיקומו של 'משכן שילה'. האם הוא נמצא בראש התל או שמא במשטח הצפוני? שאלות נוספות שהעסיקו את המחקר עסקו בסוגיית הביצור מתקופת הברונזה התיכונה. האם החומה שימשה חומת מגן וביצור הגנה? ואם כן מי הם האויבים? או שמא מדובר בחומות תמך שנועדו להוות בסיס איתן ליישוב.

בנוסף, ביקשתי לבחון את אשר קרה בשילה לאחר חורבנה בידי הפלשתים. האם היישוב חודש או שמא ננטש ונעזב, ואם כן מתי חודש היישוב. בחפירות שנערכו אמנם נמצאו ממצאים מהתקופה שלאחר החורבן ועד חורבן הבית הראשון, אולם היקפו ואופיו של היישוב טרם הוברר. גם ההתיישבות בתקופה שלאחר חורבן הבית

הראשון, ימי שיבת ציון בתקופה הפרסית, אין אנו יודעים הרבה על אופיו, היקפו ומיקומו בשילה. שילה בתקופת הבית השני, מימי החשמונאים עד לימי המרד הגדול, שנת 70 לספירת הנוצרים, כמעט ואינה נזכרת במקורות התקופה. האם משום שלא נושבה או שמא היה במקום יישוב קטן ולא חשוב. גם זו הייתה אחת השאלות שעמדה לפני עת החלטתי לחדש את החפירות באתר.

שילה הייתה חשובה לא רק ליהודים אלא גם הייתה אחד האתרים החשובים לאוכלוסייה הנוצרית. לא פחות משלוש כנסיית נוסדו בשילה בתקופה הנוצרית, אף שישו לא פעל, כך לפחות על פי הידוע מהכתובים, באזור זה. כל הכנסיות נמצאות מחוץ לתל, מצד דרום. ככל הנראה, אין זה מקרה וכי הדבר נעשה במכוון, ועל כך אתייחס בהמשך. מטרה שניה הייתה בהיבט החינוכי-ערכי והמורשתית עם שיתופם של מתנדבים. מידי קיץ קיימו חפירות בהשתתפותם של בני נוער, תלמידי תיכון ומכינות ואף סטודנטים ממוסדות על תיכוניים. בחפירות אלו ביקשנו לתת לנערה/ה ולסטודנט/ית חוויה בילתי אמצעית להיות שותף פעיל בחשיפתן של תרבויות העבר של ארץ ישראל בכלל ושל שילה בפרט. מתנדבים אלו למדו מקרוב את

איור 3: בני נוער בחפירות

שילה וסביבתה ואף סירו במרחב אזור בנימין (איור 3 - בני נוער בחפירות).

אתר שילה הוא גם אתר החפירה הלימודית של סטודנטים מאוניברסיטת אריאל. אוניברסיטת אריאל, בסיוע קמ"ט ארכיאולוגיה פתחה חוג ללימודי ארכיאולוגיה וארץ ישראל ולאחרונה קיבלה הכרה רשמית של רשות העתיקות כמכון לארכיאולוגיה. הסטודנטים מאוניברסיטת אריאל שותפים בחודשי הקיץ לחפירות הארכיאולוגיות לתקופה של שבועיים. ההשתתפות בחפירה מזכה את משתתפיה בנקודות זכות לתואר. מעשירה בצורה מעשית את הידע על ההיסטוריה והתרבות של שילה לדורותיה. וכן מהווה עבורם התנסות וחוויה רגשית בגילוי העבר.

מטרה שלישית, לא פחות חשובה מקודמותיה, הייתה מצבו הפיזי של האתר. אתר שילה עד שנת 2005 היה פתוח למבקרים, אולם לא רבים הגיעו לבקר בו. ההזנחה נראתה כמעט בכל מקום. שבילים לא מסודרים, עשבייה שכיסתה את רב האתר וערמות של גלי אבנים. שטחי החפירה משנים קודמות כוסו עפר וצמחיה. שילוט לא ברור ולא במקומו, ובמיוחד לא היה באתר מוקד משיכה אשר היה בו כדי למשוך ולהביא מבקרים רבים. שינוי משמעותי החל משנת 2005, וביתר שאת מאז חידוש העבודות הארכיאולוגיות בתל עצמו והרחבה הניכרת של עבודות הפיתוח בשטחו בשנת 2010, וניכר שמספר המבקרים באתר הכפיל ואף שילש את עצמו.

אסקור בקצרה את תולדות החפירות באתר ואביא את תוצאות החפירות בשנים האחרונות של משלחת הקמ"ט ובהתייחסות לשאלות שהצגתי בראשית הדברים.

עבודתו של הארכיאולוג החופר מראשית הנעיצה של המקוש או המעדר בקרקע, השימוש במכשירי מדידה (איור 2 - מתנדבת בעת שימוש במכשיר מדידה) ועד ניקיונם של החרסים במים. כן למדו את הטיפול בממצא הזעיר, אם המטבע או כלי זכוכית שנחשפו במהלך החפירה. בנוסף, המתנדבים עברו הדרכות והרצאות על

איור 2: מתנדבת בעת שימוש במכשיר מדידה

לאחר חורבנה של שילה בידי הפלישתים לא פסק היישוב בשילה וקדושתו נשמרה. אחיה השילוני מתנבא, בימי ירבעם, על קריעתה של ממלכת שלמה (מלכים א יא) ובימי נחמיה עדות להשתתפותם של תושבי שילה בהקרבת קורבנות בירושלים (נחמיה יא, 5).

שילה אמנם אינה נזכרת במקורות התקופה החשמונאית, הרומית וההלניסטית אך הממצאים מהחפירות הארכיאולוגיות מעידות כי היישוב במקום לא פסק, אף שלא היה יישוב גדול ומרכזי בחיי עם ישראל.

תולדות המחקר

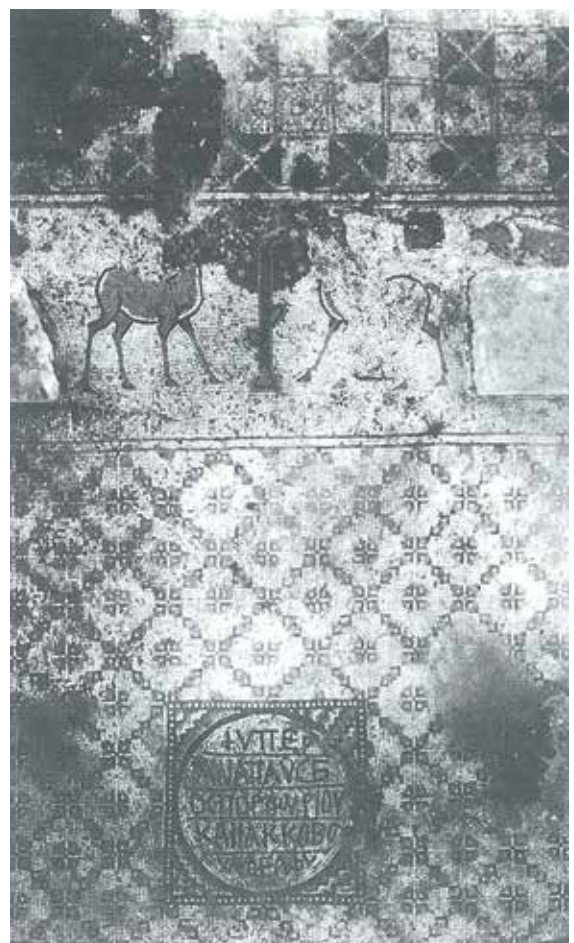
מיקומה של שילה בח' סילון זוהה לראשונה כבר בימי הביניים על יד אשתורי הפרחי ולאחר מכן במאה ה-19 על ידי א' רובינסון. החפירה הראשונה נערכה בשנת 1915 בידי א' שמידט שביצע מספר בדיקות שלא פורסמו. החפירה השיטתית הראשונה נערכה על ידי משלחת דנית בשנים 1926 - 1932. בניהולו של ה' קיר. בחפירות אלו נחשפו בראש התל ממצאים מהתקופה הצלבנית ומהתקופה ההלניסטית. במדרונות נחשפה חומת העיר שתוארכה לתקופה הרומית-ביזאנטית והתקופה הערבית.

שילה במקורות

האזכור הראשון של שילה במקרא הוא בספר בראשית (מט, 10) בברכת יעקב לבנו יהודה. הברכה משקפת ומרמזת על העתיד לקרות בשילה, כפי שבא לידי ביטוי בספר יהושע. בשילה, כפי שבא לידי ביטוי בספר יהושע ובספר שמואל אירעו מספר אירועים המהווים ציון דרך בתולדות עם ישראל בראשית דרכו בארץ כנען, עם יציאתו ממצרים. שילה הייתה למרכז הדתי הראשון של בני ישראל. בשילה שכן ארון הברית ובמלחמה עם הפלישתים נלקח ארון הברית בידי הפלישתים ושני בני עלי נהרגו (שמואל א ד, יא). כאן נקהלו כל עדת בני ישראל ובמקום הזה הפיל (ירה) יהושע את גורל הנחלות (יהושע יח, 1; כב, 12). בשילה חנה, אשת אלקנה, התפללה לה' ותפילתה נענתה וזכתה להביא ילדים לעולם. את בנה הראשון, שמואל, מסרה לעבודת השם אצל עלי בבית האלהים. שילה היה המקום בו חונך ופעל שמואל וה' נגלה אליו (שמואל א, ג, 21). בשילה, אשר מצפונה לבית אל מזרחה השמש למסילה העולה מבית אל שכמה ומנגב לבונה, נחוג חג לה' (שופטים כא, 19).

איור 5: מבט על כנסיית הבסיליקה

איור 4: רצפת הפסיפס

לסיטראות. במזרח נמצא האפסיס וממערב ישנו נרטקס ואטריום ובור מים. רצפת הכנסייה מרוצפת פסיפס צבעוני וכך גם הנרטקס. המוטיבים הם גיאומטריים, מן הצומח. אחד הדגמים שבנרטקס הוא מגן דוד. קטע מכתובת הקדשה השתמר ליד סף הכניסה המרכזי המוביל מהנרטקס לאולם התווך.

על מנת לשמר את הכנסייה, המשלחת הדנית בנתה קירות וקירוי, אולם בנייה זו לא חפפה בהתאמה את תכנית הכנסייה. כך, נותר האפסיס מחוץ למבנה המקורה. בשנים האחרונות אנו ביצענו עבודות שמור, תחזוקה ושיפוץ למבנה הכנסייה. רצפת הפסיפס עברה שימור ובמקרים מועטים ביצענו השלמה ותיקונים על בסיס אבני הפסיפס שנמצאו בכנסייה. תיקנו את החלונות והכניסות, התקנו חלונות זכוכית.

במסגרת עבודות השימור ביקשנו להתקין תעלה לניקוז המים בחזית הכנסייה מצד מערב ומדרום. בחפירות שערכנו ממערב ומדרום לכנסייה, בשטחים שלא נחפרו בעבר, נחשפו ממצאים חדשים המעידים על חלקים נוספים של הכנסייה והמשכיות התיישבות במבנה (איור 5 - מבט על כנסיית הבסליקה).

המשלחת הדנית חשפה גם שתי כנסיות מחוץ לתל. האחת, "כנסיית הצליינים" השוכנת סמוך למרכז המבקרים הנוכחי. תכניתה של הכנסייה אינה ברורה. סמוך לה ממערב נמצאו עדויות ארכיטקטוניות המעידים, ככל הנראה, על חלקים נוספים כגון, נרטקס, אטריום, בור מים וחדר קבורה. הממצא המרשים מהכנסייה הוא רצפת הפסיפס הצבעונית המעוטרת בדגמים מן החי, הצומח ודגמים גיאומטריים (איור 4 - רצפת הפסיפס). בנוסף, ברצפה משולבת כתובת הקדשה בשפה היוונית התחומה בעיגול. הכתובת מזכירה את האחים פורפיריוס ויעקב. כיום, אנו מבצעים עבודות שימור ותחזוקה למבנה על מנת למנוע פגיעה עתידית הפסיפס, כאשר בעתיד יש בכוונתנו לבצע שימור לרצפת הפסיפס.

המשלחת הדנית חשפה בסמוך גם שני קברים, האחד קבר כוכים מימי הבית השני והקבר השני המכונה מערת האריה (אל-אסד) ששימש בתקופה הרומית, הביזאנטית התקופה הערבית הקדומה.

הכנסייה השנייה, "הבסליקה", שוכנת למרגלות התל מצד דרום. שמה נובע מתוכניתה בה ישנו אולם תווך ושתי סיטראות, כאשר שני טורי עמודים מפריד בין האולם

איור 6: חדרי הקפלה והמבנים באטריום

פולחן קדום, כגון כן פולחני, צלמית זאומורפית בדמות פר, טביעת חרפושית ועוד. בצמוד לחומה נמצאו חדרים שהשתמרו היטב שהכילו כלים רבים ששמשו לאחסון. כן נמצאו כלי נשק מברונזה, תכשיטים, כלי פולחן ועוד. מתקופת הברונזה המאוחרת, קודם לתקופת ההתנחלות, כמעט ולא נמצאו עדויות ארכיטקטוניות ועיקר הממצא הכיל כלי חרס מסוגים שונים ובכלל זה כלי יבוא. אחד בין הממצאים היו גם עצמות בעלי חיים. במקביל לחפירות י' פינקלשטיין, ערך ז' ייבין חפירות

מדרום לכנסייה נתגלתה קפלה ושני חדרים צמודים לה ממערב. הקפלה והחדרים מרוצפים פסיפס ומעוטרים בדגמים גיאומטריים מרהיבים. הקפלה צרה וארוכה, אך קטנה מאורכה של הכנסייה. הקפלה מחולקת לשלושה מרחבים קטנים ופתחים מחברים ביניהם. בחדר המזרחי, על רצפת הפסיפס נבנה האפסיס. הכנסייה והקפלה מקושרים באמצעות שלשה פתחים אשר נאטמו עם בניית קירות הכנסייה בידי המשלחת הדנית. בשטח האטריום של הכנסייה נמצאו עדויות לשימוש כמבנה מגורים בתקופה הערבית הקדומה (איור 6 - חדרי הקפלה והמבנים באטריום).

המשלחת השנייה שחפרה בשילה הייתה מטעם אוניברסיטת בר אילן ברשותו של י' פינקלשטיין, בשנים 1981 - 1984. החפירות שערך פינקלשטיין התרכזו בעיקר בשולי התל ובחלקו הצפוני וזאת משום שראש התל היה מכוסה בשרידים מהתקופות הרומית-ביזאנטית ועיקר ענינו של פינקלשטיין היה בתקופת ההתנחלות (תקופת הברזל הקדומה). סיבה נוספת הייתה כי החלק הצפוני היה פחות פגוע מפני סחף, בליה או בניה מאוחרת.

במדרון המזרחי של תל נחשפה חומה הברונזה התיכונה שהקיפה את העיר, כ-17 דונם שטחו. אל החומה, שרוחבה 3-5 מ', נגשה חלקלקה, שבחלקים מסויימים אורכה הגיע עד 25 מ', עוביה כ-6.5 מ' ושיפועה נע בין 25-20 מעלות. החלקלקה הייתה בנויה מספר רבדים, שאחד מהם היה אפור צהבהב, בדומה לזה שנחשף במשטח הצפוני (להלן). ברבדים של החלקלקה נמצאו ממצאים המעידים על

איור 7: הצלמית איסיס

איור 8: המשטח הצפוני ממבט על

החפירות החדשות

בשנים 2006 - 2009 חודשו החפירות באזור הסמוך לתל מדרום, בצמוד למבנה ה"ג'מע א-יתים" ובסביבתו. החפירות בוצעו על ידי יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה, בניהולו של יצחק מגן ובסיועו של יבגני אהרונוביץ. במסגרתן נוקו ושומרו הפסיפסים שנמצאו בחפירות קודמות, נמצאו שרידי כנסיות ופסיפסים נוספים מהתקופה הביזנטית וכן מתחם עירוני מהתקופה הרומית¹.

כאמור, בשנת 2010 חודשו החפירות הארכיאולוגיות באתר תל שילה עצמו. בראש משלחת החפירות עומד כותב שורות אלו בסיועם של עופר גת ורעות בן-אריה. החפירות נמשכות ברציפות עד מועד כתיבת מאמר זה וכוונתנו להמשיך בפרויקט עד שנת 2020. בעונות החפירות משותפים דרך קבע בני נוער במסגרת פרויקט חינוכי, סטודנטים ממדרשת הרצוג, עובדי קמ"ט ארכיאולוגיה ובשנת 2013 שותפו סטודנטים מאוניברסיטת אריאל בשומרון (איור 9 - סטודנטים מאוניברסיטת אריאל).

בחפירות המדרון הדרומי של האתר נחשף תוואי רחוב שהוביל ממכלול הכנסיות אל מרכז התל. באחד

איור 9: מזבח ארבע קרניים

במשטח הצפוני אשר לדעתו היה מקום המשכן. בחפירה נחשפה עדות להתיישבות בתקופת הברזל לאחר חורבנה של שילה בידי הפלישתים. אחד הממצאים המרשימים בחפירה הייתה צלמית אישה עשויה חרס. הראש והרגלים שבורים. כתובת בשפה המצרית חרוטה על גב הצלמית (איור 7 - הצלמית איסיס). הכתובת היא כתובת בקשה מהמלך ואלה איסיס שיינתנו שלטון וחיים לבית המקדש. כתובת זו מעידה, ככל הנראה, על מקום פולחן שהיה קיים בשילה. כן נמצאו עדויות להתיישבות בתקופה הפרסית (איור 8 - המשטח הצפוני ממבט על).

1. הערת המערכת: על החפירות באזור זה ראה במאמרו של יצחק מגן בספר זה.

איור 10: מבט כללי על החפירות במדרון הדרומי

התוואי הקדום של העיר מתקופת הברונזה התיכונה וימי ההתנחלות בימי יהושע ושמואל, טרם חרבה העיר על ידי הפלישתים. ממערב לרחוב נחשף מבנה מתקופת הברזל (=הישראלית) שהשתמר לגובה של 2.5 מ' ושני מבנים גדולים המופרדים על ידי הרחוב. שני המבנים מתוארכים לתקופה הביזאנטית, אולם יסודותיהם נבנו על גבי קירות

מקירות הכנסייה התגלה באקראי חלק ממזבח ארבע קרניים אשר שימש כאבן בניה. הימצאותו של המזבח בחלק זה של האתר מחזק את השערתנו כי מקומו של היכל ה', כפי שמופיע בכתובים, נמצא בחלק הדרומי של התל ולא כדעת ייבין ופינקלשטיין (איור 10 - מזבח ארבע קרניים). תוואי הרחוב, ככל הנראה, משמר את

איורים 11: מבט על החפירות

לאחר חורבנה של שילה. התיישבות זו חרבה, ככל הנראה, קודם לימי חורבן הבית הראשון במאה השביעית לפנה"ס. כמו כן נמצאו עדויות להתיישבות בתקופה ההלניסטית, הרומית הקדומה והתקופה העות'מאנית. כן נתגלתה מערת קבורה מהתקופה הרומית המאוחרת שנעשה בה שימוש גם בתקופה הממלוכית. בשלב זה של החפירה תוצאות החפירות לא מאפשרות לנו להסיק שמקום המשכן עמד במשטח הצפוני של התל (איור 12 - מבט על החפירות).

בשנה האחרונה נערכה חפירה גם במדרון המזרחי על מנת לאתר את תוואי החומה המזרחי של העיר. בחפירה, בה השתתפו סטודנטים מאוניברסיטת אריאל בניהולם של ב' הראבן מקמ"ט ארכיאולוגיה ו' אדלר מאוניברסיטת אריאל נחשף תוואי החומה, כאשר מהצד הפנימי של העיר נמצא בית מגורים מטיפוס הארבע מרחבי הצמוד לחומת העיר. בית מגורים זה אופייני לאוכלוסייה הישראלית. כן נמצאו עדויות של התיישבות מהתקופה הפרסית, שיש בה להעיד על נוכחות בתקופה הפרסית. עדות מצביעה על רצף של נוכחות התיישבותית בשילה למן תקופת הברונזה התיכונה ועד לתקופה ימי הביניים המאוחרים (איור 13 - החפירה).

במדרון המערבי של נערכה חפירה על מנת לאתר את הפינה הדרום מערבית של תוואי החומה מתקופת הברונזה התיכונה. בחפירה נחשפה החומה מתקופת הברונזה התיכונה והחלקלקה שנגשת אליה. מתקופת הברזל נמצאו שרידים מקוטעים עם שכבת אפר. מעל השכבות הקדומות נמצאו מבנים מהתקופה הרומית

איורים 12: מבט על החפירות

מהתקופה הרומית הקדומה. מצדו המזרחי של הרחוב נתגלה בית בד לתעשיית בשמן. ראשיתו כבר בתקופה החשמונאית והוא המשיך לשמש עד לתקופה הביזאנטית והערבית הקדומה (איור 11 - מבט כללי על החפירות במדרון הדרומי). בחפירות שנערכו במשטח הצפוני, כהמשך לחפירות שערך ז' יבין, התגלו שכבות יישוב מהתקופות הברונזה התיכונה המעידה על התיישבות מחוץ לשטח התל. בתקופת הברזל, ככל הנראה, המשטח היה כבר מעוצב בצורתו הנוכחית בעקבות פעולות כריה לצורך דיפון החלקלקה. בחלק זה הייתה התיישבות גם

איורים 13: מבט על החפירות

איור 15: גת

איור 14: מבט כללי על גיאמע א־סיתין

הסבר על המבנה. בכוונתנו בעתיד לשחזר את המבנה ולהציב את העמודים והכותרות שנמצאו במבנה, אף כי היו בשימוש משני (איור 15 - מבט כללי של גמע' א־סיתין).

חפירות נוספות נערכו במרחב הפתוח שמדרום לתל, ממערב לכנסיית הבסליקה. בחפירות נתגלו מספר מתקנים חקלאיים כגון, מגדל שדה, ערימת סיקול, מבנה מעוגל-בור סיד(?) וערימת הסיקול הגדולה. אחד המתקנים

והביזאנטית המעידים על רציפות יישובית בחלק זה של התל (איור 14 - מבט על החפירה).

פעילות נוספת שבצענו במהלך השנה האחרונה, מחוץ לגבולות התל, הייתה שימור ותחזוקה של המבנה המכונה 'גמע א־סיתין' (מסגד השישים), אשר יש המזהים אותו כבית כנסת. העבודות כללו חשיפה של חלק מהמתחם שטרם נחפר במלואו תוך פעולות שימור הקירות והטיח שהשתמר על גבי חלק מהקירות והרצפה והתקנת שלט

תודות

בראש משלחת החפירות לשילה עומד כותב שורות אלו. שותפים ומסייעים בידו דר' עופר גת והגב' רעות בן אריה. כמו כן השתתפו חפירה בפרקי זמן מסויימים מר בני הראבן, המשמש היום ס' קמ"ט ארכיאולוגיה, מר יבגני אהרונוביץ והגב' מיכל הבר. הצוות המקצועי המלווה את המשלחת כולל את מר פלקיס פורטנוב (מודד), מר שלומי עממי (צלם), גב' מרים מנוקיאן (ציור), הגב' אנה הראל (גרפיקה), מר עמיאל יעקב (לוגיסטיקה ומנהל), הגב' רחל אברהם (עוזרת מנהלית), מר גבריאל בנאי (שימור) וכן מר אסף בן יעקב ומר אליהו מילר (מנהלנים).

לחידוש החפירות היו שותפים המועצה האזורית מטה בנימין ועמותת משכן שילה אשר העמידו למשלחת מבני משרדים, ציוד משרדי, מתקנים ואמצעים לוגיסטיים לצרכי החפירה. כאן ההזדמנות להודות לראש המועצה האזורית מר אבי רואה, למר דובי אודסר מנהל עמותת משכן שילה למר אביטל סלע מנהל האתר ולצוותו.

שותפים נוספים לפרויקט זה הם המנהל האזרחי איו"ש אשר מממן את החפירות הארכיאולוגיות ועבודות השמור והפיתוח וכן קרן מורשת, בראשות מר ראובן פינסקי, המסייעת במימון פיתוח האתר וכן משפחת פאליק אשר תורמת לא מעט להכשרתו של האתר למבקרים.

המרשימים הייתה גת גדולה לתעשיית היין. הגת בעלת שני משטחי דריכה מוקפים בקירות בה משולבים מתקנים חצי עגולים ומלבניים. קירות הגת חלקם בנויים וחלקם חצובים, וכך גם הנישות. הנישות מדופנות ומרוצפות בשכבת חרסים ומעליה טיח. לגת שני בורות איגום מטויחים ומרוצפים בלוחות אבן גדולים. המחיצה בין בורות האיגום בנויה, ויתר הדפנות חצובות. כל הדפנות מטויחות בשתי שכבות טיח וביניהן שכבת חרסים (איור 16 - גת). סמוך לגת נמצאו שרידים של הדרך הקדומה שהובילה מן הדרך הראשית בגב ההר אל היישוב הקדום ששכן ממזרח לדרך.

ממצא נוסף של הימים האחרונים הוא מתקן נוסף של תעשיית השמן שהתגלה במסגרת חשיפת תוואי החומה ושער העיר מתקופת הברונזה התיכונה וימי ההתנחלות במדרון הדרומי של התל (איור 17 - מתקן סחיטה).

המשך החפירות בשנים הבאות, כך אנו מקווים, יתנו מענה לשאלות שהצגנו בראשית הדברים כמו גם לתגליות חדשות על תרבותה החומרית וההיסטורית של שילה לאורך התקופות מחד ולפיתוחה והכשרתה למבקרים, תיירים וכאתר התנסות בלתי אמצעי לבני נוער וסטודנטים.

